

Juubeliaasta Eesti ajalookirjanduses

Jüri Kivimäe, Anu Mänd, Andres Andresen, Mari-Leen Tammela, Marten Seppel*

Preemiate üleandmine Ajaloomuuseumis. Foto: H. Tamman

Eesti Ajaloomuuseumi Suurgildi hoones kuulutati 28. mail välja järjekordne ajalookirjanduse aastapreemia laureaat. Eestikeelset ajalookirjandust on aastapreemiaga vääristatud juba 24 aastat. Käesoleva aasta 1. veebruaril sõlmisid 11 osapoolt uue koostöölepingu Eesti ajalookirjanduse aastapreemia väljaandmiseks. 1. märtsil jõustunud lepinguga ühinesid Rahvusarhiiv, Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Tallinna Linnaarhiiv, Akadeemiline Ajalooselts, Pärnu Muuseum, SA Eesti Ajaloomuuseum, Eesti Kunstiakadeemia kunstikultuuri teaduskond, SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, Tartu Ülikooli muuseumid ja Tartu Linnamuuseum. Aastapreemia põhimõtteid uus leping ei muutnud. Vastavalt lepingule lisatud statuudile on aastapreemia eesmärk tunnustada parimate ajalooramatute autoreid, hinnata kord aastas Eesti ajalooteaduse hetkeseisu ning tõsta avalikkuse huvi ajaloo ja ajaloolaste töö vastu. Statuut sätestab, et aastapreemia määratakse ühele eelmisel kalendriaastal ilmunud eestikeelse ajaloo-alase originaalkäsitluse autori(te)le või koostaja(te)le, kes on esitatud aastapreemia kandidaadiks. Hindamisel on kriteeriumideks käsitluse teaduslik tase ja uudsus.

* Jüri Kivimäe (1947), PhD, Toronto Ülikooli emeriitprofessor, jkivimae@chass.toronto.ca; Anu Mänd (1968), PhD, Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, Ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskus, vanemteadur, anu.mand@tlu.ee; Andres Andresen (1971, PhD, Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Eesti ajaloo vanemteadur, andres.andresen@ut.ee; Mari-Leen Tammela (1985), PhD, Eesti Ajaloomuuseum, teadur, mari-leen.tammela@ut.ee; Marten Seppel (1979), PhD, Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, varauusaja dotsent, marten.seppel@ut.ee

Läinud, 2018. aasta oli Eesti Vabariigi juubeliaasta, mil avalikkuse tähelepanu ja lugejahuvi Eesti uema ajaloo vastu saavutas erakordse taseme. Paljud ajaloolased ja kirjastajad üritasid avaldada võimalikult palju kirjandust, et vastata sellele riiklikule ja avalikule väljakutsele. Juubeliaastaga kaasnenud suuremad rahalised võimalused tõid endaga kaasa keskmisest suuremal hulgal Eesti ajaloo ja kunstiajaloo seonduvat kirjandust, nii teaduslikku kui ka populaarsema suunitlusega töid. Läinud aasta saavutus ühtekokku on muljetavaldav.

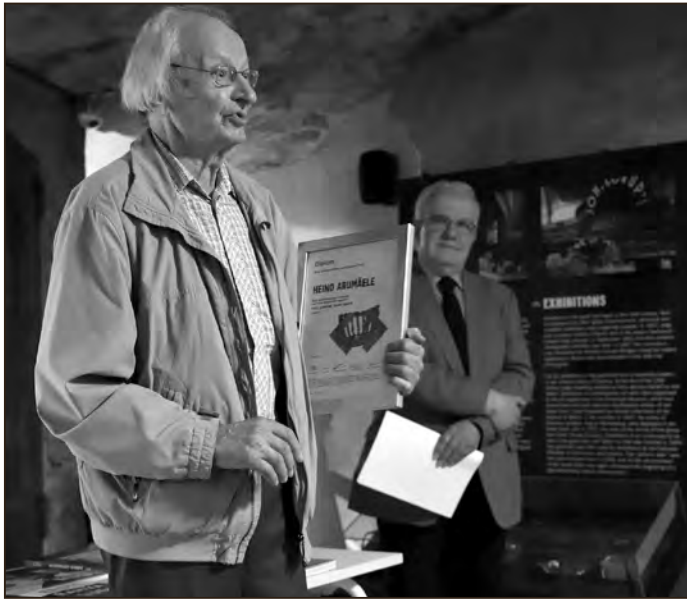
Aastapreemia võistlusele oli nomineeritud seitseteist 2018. aastal ilmunud ajalooteost, kogumahu ligi 7000 trükilehekülge. Preemiale esitatud raamatuid asus vaagima viieliikmeline komisjon, kuhu kuulusid Anu Mänd Tallinna Ülikoolist, Andres Andresen ja Marten Seppel Tartu Ülikoolist ning Mari-Leen Tammela Eesti Ajaloomuuseumist, kes valisid komisjoni esimeheks eelmise aasta laureaadi Jüri Kivimäe. Komisjon leidis pärast arutelu, et eelistada tuleb siiski monograafiaid kui ajalookirjutuse klassikalist ja kõige nõudlikumat vormi, sellega jätkasime varasemate aastate komisjonide tegevuse põhimõtteid. Selline akadeemiliselt range hoiak tahab osutada ka ajalookirjutuses üha enam levivale artiklite eelistamisele ning artiklipõhiste väitekirjade koostamisele, mida nüüdne kiirustav teaduspoliitika üha enam sallib ja praktiseerib. Monograafiade eelistamise soovist tulenevalt pööras komisjon vähem tähelepanu artiklikogumikele, üldkäsitlustele ja ülevaatele. Komisjon pani ühtlasi tähele, et nii mõnegi raamatu, eriti tellimustööde puhul võis tõdeda kiiruga kirjutamise-koostamise-toimetamise jälgi või juubeliaastast tingitud rahvusliku retoorika rõhutamist.

Pärast pikemat kaalumist jäid komisjoni töölauale võistleva neli monograafia, mis erinevad nii teemade, meetodite kui ka stiili poolest ja seepärast oli lõpliku valiku tegemine keeruline. Komisjon mõnab, et meie eelistuste üle võib vaielda, kuid üllataval kombel polnud komisjoni liikmete arvamuste vahel põhimõttelisi erinevusi.

Olles väljavalitud kandidaate üksikasjaliselt arutanud, jõudis komisjon üksmeelsele otsusele ja tunnistas läinud aasta parimaks ajalooteoseks **Heino Arumäe** monograafia „Eesti ja Soome: sõjast sõjani“ (Tallinn: Argo, 2018, 654 lk.). Eesti 20. sajandi ajaloo uurimise ja ajalookirjutuse vanameistri monumentaalne teos on esmakordne süstemaatiline tervikkäsitlus Eesti ja Soome võrdlevast ajaloost kahe maailmasõja vahelisel perioodil. See historiograafiline tähelepanek on tegelikult üllatav. Autor on imetlusväärse pädevusega, allikate ja kirjanduse tundmisega suutnud analüüsida ja sünteesida kahe naaberriigi poliitilise ühisosa ja erisuse, solidaarsed lähenemised ja pragmaatilised lahkiminekud. Käsitluse teevad eriti hinnatavaks asjatundlikud seletused ja tõlgendused, mis on parema mõistmise tarbeks asetatud rahvusvahelise suurpoliitika kanvaale. Meid paelus Arumäe soliidne ja salliv ajalookirjutuse stiil. Selles puudub ekstaas, kuid samas loob autor ka kõige traagilisemate sündmuste esitamisega sellise ajaloo ekstaasi, mis ei lase raamatut käest panna. Selle aasta Tunas nr. 1 ilmunud arvustus on küll juba jõudnud üles lugeda Arumäe lemmikväljendeid, kuid jätnud rõhutamata autori aastakümneid väldanud uurimustöös settinud järeldused, mis on ühtaegu arusaadavad ja loetavad nii akadeemilisele ajaloolasele kui ka ajaloo-huvilisele avalikkusele. Arumäel on vast isegi õnnestunud sõlmida vaherahu neis ajaloo küsimustes, mille üle tänase päevani on kirjalikus ja suulises ajaloos sõnasõdu peetud. Loomulikult ei jäänud komisjonil tähele panemata, et Heino Arumäe, kes läinud aastal tähistas 90 aasta juubelit, oli ajaloo-preemia taotlejate hulgas kõige vanem kandidaat.

Kõige mahukam nominent oli sel aastal **Toomas Karjahärmi** ja **Ago Pajuri** kaheköiteline monograafia „Konstantin Päts. Poliitiline biograafia“ (Tartu: Rahvusarhiiv, 2018, 511+878 lk.). Teos, mida nii kaua on kirjutavatelt ajaloolastelt oodatud, on nüüd lõpuks lugejateni jõudnud. Monograafia valmis Toomas Karjahärmile ja Ago Pajurile 2013. aastal antud Riigikantselei stipendiumi „Eesti riigijuhid 1918–1940/1944“ toel ning avaldati Rahvusarhiivi asutatud Eesti riigimeeste elulugude sarjas. Pätsi poliitiline biograafia on väga tõsine saavutus, kirjutatud eesti keeles ja Eesti ajaloolaste poolt. Erakordselt mahukas teos on niivõrd detailirohke, et moodsas mõttes „diskussiooniks“ polegi mahti; vastasel korral oleks tekst võinud hõlpsasti neljaköiteliseks kujuneda (meedias ongi vihjatud, et kaks köidet on Pätsi äraseletamiseks liiga vähe). Arvame, et see suurteos toob paljuvaieldud Konstantin Pätsi isiku oma ajas meile lähemale, väärtustab tema koha Eesti poliitilises ajaloos ning võib-olla rahustab ka moraalseid eriarvamusi tema poliitiliste valikute hindamisel ja tõlgendamisel.

Komisjoni vaekausile jõudis läinud aasta üks kõige uudsema ajalookäsitlusega teoseid – **Linda Kaljundi** ja **Tiina-Mall Kreemi** „Ajalogu pildis – pilt ajaloo. Rahvuslik ja rahvusülene minevik eesti kunstis“ (Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2018, 368 lk.). Kes läinud aastal külastas Kumu

Heino Arumäe preemia
kättesaamisel.

Foto: H. Tamman

sanimelist näitust, see teab, et näitusega käis kaasas noorema põlvkonna kahe silmapaistva kultuuri- ja kunstiajaloolase rikkalikult illustreeritud ja uudse lähenemisnurgaga kirjutatud raamat, mis ühendab endas monograafia ja näitusekataloogi formaadi. Tõsiselt uurimuslikus, eriti postmodernses võtmes kirjutatud raamatu sihiks on selgitada visuaalkultuuri rolli Eesti aja-loomälu loomisel. Autorid on mõõnnud, et sageli ongi ajaloo peegeldus kunstis see meile antud minevik, teadvustades ühtlasi, et ajalugu on tagantjärele konstrueeritud lugu minevikust. Raamatu polüfunktsionaalsus on aga ühtaegu meeldivalt kaasakiskuv.

Meie juhtiva arheoloogi **Valter Langi** värske teos „Läänemeresoomede tulemised“ (Muinasaja teadus, 28; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018, 320 lk.) on panoraamne raamat ja väga tõsise uurimistöõ vili, mis tutvustab interdistsiplinaarse (või isegi etnogeneetilise) uurimissuuna kõige viimaseid arenguid ja ka hüpoteese, mis veel ootavad tõestamist. Raamat on nagu vahearuanne meie praegusest uurimisseisust, kus me oleme ja kuhu me liigume edasi. Kahtlemata on tegemist rahvusvahelise tähtsusega teosega, mida suure huviga testitakse meie naabermaades, millisele võimalusele osutab ka ingliskeelne resümee. Langi raamatu lugemine pole kuigi hõlpus ajaviide, erialast sõnavara, vaheoletusi ja -järeldusi tuleb meeles pidada nagu filosoofilises traktaadis, kuid esitatud tulemused väärivad juba praegu esiletõstmist.

Kui eelnimetatud nelja monograafiat hindas komisjon kõige kõrgemalt, siis kiidusõnu jagus ka teistele võistlustöödele. Rahvusvaheliste suhete ajaloo parimaid tundjaid **Eero Medijainen** pöördub oma uues käsitluses „Raudse eesriide löimed: propaganda, avalik arvamus ja Baltikum 1939–1944“ (Tallinn: SE&JS, 2018, 280 lk.) tagasi karikatuuri kui ajalooallika juurde, näidates, et Teise maailmasõja aegse Balti küsimuse käsitlemine okupeeritud Eesti poliitiliste karikatuuride kaudu võimaldab endasse mahutada mitmeid erinevaid uurimisteemasid ja -kihte, olgu selleks siis propaganda, rahvusvaheliste suhete või ajakirjanduse ajalugu. Käsitlus on väärtuslik täiendus ja mõtteline jätk autori varasemale teosele „Maailm provintsionu peeglis“ (1998), demonstreerides ühtlasi, et see seni Eestis veel vähe kasutatud allikaliik pakub endiselt uurimisvõimalusi. Teost ilmetavard rohked karikatuurid võiksid innustada uurijaid sellega tegelema.

Eesti vanema ajaloo uurimise ja ajalookirjutuse vanameistri **Enn Tarveli** teos „Eesti rahva lugu“ (Tallinn: Varrak, 2018, 400 lk.) oli 2018. aastal enim vastukaja tekitanud, aga ka enim müüdüd ajalooramat. Autorile omases isikupärasel ja vaidlema ärgitavas stiilis kirjutatud raamat on üle aegade esimene Eesti rahva ajalugu hõlmav ja Eesti ajaloolase poolt eesti keeles kirjutatud käsitlus. Autori subjektiivsetele hoiakutele ja eelistustele vaatamata on raamatul kindel koht meie historiograafia pikas ajaloos ning ta väärrib sellisena esiletõstmist ajaloopreemia kandidaatide seas.

Eesti juhtivaid arhitektuuriajaloolasi **Ants Hein** on koondanud oma uue raamatu „Vanaaja

pulm. Valitud tekste ja pilte 16. sajandi keskpaigast 19. aastasaja viimase veerandini“ (Tallinn: Tänapäev, 2018, 423 lk.) kaante vahele umbes 120 allikakatket Eesti- ja Liivimaa vanemast pulmakombestikust kuni 1870. aastateni. Tegemist on allikakogumikuga, mis sisaldab eestikeelses tõlkes nii tuntud allikaid kui ka vähe teatud või üllatavaid uusi leide eesti talurahva pulmakommetest. Suur väärtus on raamatusse lisatud illustratsioonidel ja nende sisutihedatel pildiallkirjadel, mis pakuvad olulisi uusi tõlgendusi eesti talurahva kujutamisest piltidel ja skulptuuridel. Käesoleva raamatu soe vastuvõtt ja selle ilmumisele järgnenud avalikkuse suur tähelepanu näitavad, et autor tabas oma teosega igati märki. Pole kahtlust, et raamat aitab oluliselt kaasa selle teema edaspidisele erialasele uurimisele.

Auhindamiseks esitatud teostest võib tõepoolest välja eristada mitu raamatut, mis esitavad juubeliaastale sobilikult sajandipikkuseid ja ka pikemaajalisi ajaloolisi sissevaateid.

Arhivaar **Liivi Uueti** koostatud raamat „Haridusministeeriumi sajand 1918–2018“ (Tartu: Rahvusarhiiv, 2018, 527 lk.) annab mitmekülgse, kohati detailse sissevaate Eesti haridusministeeriumi ja veel mõnede teiste hariduse juhtimisega seotud institutsioonide arengulukku viimase saja aasta vältel. Rikkalikult fotodega illustreeritud ja allikatekstidega täiendatud käsitlus hõlmab asutuste ees seisnud ülesandeid, kirjeldab muutusi organisatsiooni struktuuris ning tutvustab olulisemaid isikuid. See on vajalik lisa nii Eesti haridusajaloo uurimise kui ka kogu meie omariikluse ajaloo tundmise jaoks.

Pädevas ja informatiivses ülevaates Riigikantselei saja-aastasest ajaloost „Riigikantselei 1918–2018“ (Tartu: Rahvusarhiiv, 2018, 285 lk.) demonstreerivad autorid **Meelis Saueauk** ja **Helen Rohtmets-Aasa**, kuidas on võimalik ühe bürokraatliku riigiasutuse kujunemisest ja tegevusest kirjutada kaasakiskuv ja akadeemiline ajalooramat. Tegemist on arhiivimaterjalidel ja intervjuudel põhineva hoolsa uurimistööga, mis toob käibele palju uusi teadmisi Eesti Vabariigi riigijuhtimise kõõgipoolest saja aasta jooksul. Tähelepanuväärne on ka arhiividest välja kaevatud ulatuslik pildimaterjal, millega on samuti antud edasi kogu Eesti riikluse ajalugu.

Tiina-Mall Kreemi ja **Triin Siineri** raamat „Rahakunst ja Eesti 1918–2018 = The art of money and Estonia“ (Tallinn: Eesti Kunstimuseum, 2018, 208 lk.) kaasnes Eesti Vabariigi juubeliaastal Mikkel muuseumis korraldatud näitusega „Rahakunst“, mis sündis Eesti Kunstimuseumi ja Eesti Panga koostöös. Tegemist on eesti- ja ingliskeelse paralleeltekstiga pildialbumiga, mis annab ülevaate eelkõige paberraha, aga osaliselt ka juubelimüntide kunstilisest kujundusest saja aasta jooksul, alates Eesti markadest ja kroonidest esimesel iseseisvusperioodil, seejärel Nõukogude rublast ja taasiseseisvunud Eesti kroonidest. Lõpus mainitakse ka euro tulekut ning meene- ja mälestusmünt. Kõige põnevam on lugeda, kuidas otsiti ja valiti sobivaid visuaalseid sümboleid oma raha jaoks vabariigi algusaegadel ning kuidas raha kujundus aitas kaasa rahvusriigi identiteedi kujunemisele. Autorid annavad hariva ülevaate mitte üksnes käibel olnud rahatähtedest, vaid ka neist, mille saatus oli jääda kavandiks.

Professionaalsed spordiajaloolased **Kaarel Antons** ja **Kalle Voolaid** avaldasid juubeliaastal Eesti spordiajaloo kauaoodatud esimese tervikliku ülevaate „Eesti spordi lugu“ (Tartu: Eesti Spordi- ja Olümpiamuseum, 2018, 446 lk.). Teos ei valmista ootajale pettumust, selle lehekülgedel põimuvad uued teadmised enam kui 100 aasta pikkusest Eesti spordi ajaloost, raamat on kirjutatud haarava stiili ja kõrge teadusliku tasemega. Viiendiku teose mahust hõlmavad informatiivsed lisad ning rohked, osalt varem avaldamata illustratsioonid. Võib kindlalt väita, et teos aitab kaasa koguni kahe eesmärgi poole püüdlemisele: tuua sport rahvale lähemale ja innustada edasisele spordiajaloolasele uurimistööle.

Kersti Taal on olnud Tartu Ülikooli raamatukogu kauaaegne bibliograaf ja ÕES-i liige alates selle taasavamisest 1988. aastal. Tema teos „Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu“ (Tallinn: Argo, 375 lk.) on pikaajalise uurimistöö tulemus Eesti vanima teadusseltsi kohta. Monograafias valgustatakse suure hoole ja põhjalikkusega ÕES-i organisatsioonilist arengulugu, teadustööd ning kirjastustegevust. Estofiilse ettevõtmisena alguse saanud, seejärel kõrgetasemeliseks baltisaksa teadusseltsiks kujunenud, Eesti esimesel iseseisvusperioodil eestikeelseks ja -meelseks teadusseltsiks transformeerunud, järgnenud surveaegadel suletud ja hiljem taastatud ühendus on tänasel päeval jätkuvalt täis elujõudu.

Eesti rahaajaloo parimate asjatundjate **Ivar Leimuse**, **Mauri Kiudsoo** ja **Gunnar Haljaku** koostatud esinduslik ja rikkalikult illustreeritud ülevaateos „Sestertsist sendini. 2000 aastat raha Eestis“ (Tallinn: Äripäev, 2018, 287 lk.) on ennekõike pädev sissejuhatus meie majandusajaloo olulisse valdkonda, raha ajalukku viikingiajast kuni 20. sajandini. Esinduslik teos

on ühtaegu käsiraamat numismaatika huvilistele, kollektsionääridele ning ajaloolastele. Seda raamatut tuleb eriliselt soovitada kui õpetlikku abivahendit Eestiga seotud õppekavades meie haridussüsteemis.

Tartu toomkirik on Eesti ajaloos üks märgilisemaid pühakodasid, mis kindlasti väärib omaette raamatut. **Mariann Raisma** ja **Krista Andresoni** koostatud ja kümnekonna autori koostöös valminud raamatus „Tartu toomkirik. Katedraal. Raamatukogu. Muuseum“ (Tartu: Tartu Ülikooli Muuseum, 2018, 334 lk.) antakse ülevaade katedraali ehitus- ja restaureerimisloost ning hoones tegutsenud asutustest. Keskaja ehituslugu lahkab Kaur Altoa, kes on aastakümneid pühendunud Lõuna-Eesti keskaegse arhitektuuri uurimisele ja kellele Tartu toom on kaheldamatult üks lemmikobjekte. Piiskopkonna ajaloolist tausta avavad noorema põlvkonna medievistid Madis Maasing ja Mihkel Mäesalu. Toomkiriku matuseid ja hauatähiseid tutvustab Heiki Valk, viimasel aastakümnel jõudsalt arenenud loo-uuringute tagajärjel tuvastatud (nakkus)haigustest annab ülevaate Martin Malve. Teine olulisem ajajärk hoone ehitus- ja kultuuriloos algab 19. sajandi koidikuga, mil toomi kooriosasse ehitati raamatukogu. Sellest annavad ülevaate Juhan Maiste ja Anu Ormisson-Lahe. Teemat jätkab ülikooli raamatukogu kunagine direktress Malle Ermel, ülikooli muuseumi tegutsemist hoones lahkab Lea Leppik. Raamatu lõpust leiab nii lõbusaid kui ka nostalgilisi mälestusi lähiminevikust, 1980. ja 1990. aastatest. Koguteos paelub pilku rohkearvuliste illustatsioonidega, mille hulgas on mitu väärtuslikku seni avaldamata või vähe tuntud fotot ja joonist. Raamatu lõpus on põhjalik ingliskeelne resüme.

Katre Kaju koostatud kogumik „Uutmoodi ja paremini! Ühiskondlikest muutustest 18. sajandil ja 19. sajandi algul“ (Rahvusarhiivi toimetised, 2 (33)) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2018, 263 lk.) koondab endas üheksa eriilmelist artiklit, mis käsitlevad valgustusajastu erinevaid aspekte Balti provintssides. Kogumiku sünergilisele mõjule aitavad rikastavalt kaasa kaks kirjutist Saksamaalt ja kaks Läti uurijatelt. Eestikeelne tekstikogumik on teretulnud täiendus meie valgustusajastu retseptiooni ning julgustav innustus nooremale põlvkonnale kaua unustuses olnud valdkonna edasiseks uurimiseks.

Välis-Eesti autori **Ruth Rajamaa** kokkuvõtlik teos Pirita kloostri ajaloost „Pirita klooster 1407–1607“ (Tallinn: Argo, 2018, 365 lk.) on aastaid kestnud uurimistöo tervitatav tulemus, sisuliselt ka järg autori rootsikeelsele väitekirjale Püha Birgitta ordu Vadstena kloostri ajaloost (1992). Pirita kloostri on Eesti kultuuriloos sümboli väärtus ning oluline tähendus Läänemere-ruumi sakraalse võrgustiku ajaloos. See raamat on nagu õnnistav kingitus tänapäeval taastatud Pirita kloostri konvendile.

Mai Levini „Alguses olid... Köler ja Weizenberg“ (Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2018, 96 lk.) kaasnes samanimelise näitusega Kadrioru kunstimuuseumis ja oli mõeldud laiale lugejaskonnale, eelkõige abivahendiks ja täiendavaks lugemiseks näituse külastajatele. Autor on lühidalt edasi andnud põhilised andmed mõlema kunstniku elu ja loomingu kohta ning tutvustanud valikut näitusele välja pandud teostest. Raamatu lõpus on kronoloogiline ülevaade mõlema meistri eluloolistest faktidest, mis võimaldab saada veelgi parema ülevaate nende rännuteedest ja suurimatest saavutustest. Nagu näitus, nii rõhutab ka trükis Köleri ja Weizenbergi rolli rahvusliku kunsti rajajatena ja eelkõige nende Eesti-ainelisi teoseid, mis osaliselt tuleneb ilmselt asjaolust, et näitus ajastati Eesti Vabariigi juubeliaastale. Raamatule lisavad nauditavust rohked kõrge kvaliteediga fotod ja kaunis kujundus.

Komisjonil on siiras hea meel tänada Eesti Ajaloomuuseumi ja eriti Krista Sarve tõhusa asjaajamise ja lõpuirituse meeleoluka korraldamise eest. Komisjon tänab ka kõiki aastapremia võistlusele esitatud raamatute kirjastajaid ja toimetajaid, kelle hool ja vaev sai nendesse teostesse valatud. Meie veelkordsed õnnitlused kuuluvad laureaadile ning tänusõnad kõigile nominentidele, kes juubeliaastal mitte ainult ei rikastanud oluliselt meie ajalookirjandust sisukate ja harivate uurimustega, vaid andsid ka väärika panuse eestikeelse ajalookultuuri arendamisse.